

ENIGE OPMERKINGEN OVER DE TEMPEL ALS „HEILIGE” EN ALS „GEWYDE” PLAATS.

Wanneer wy over een tempel spreken, dan bedoelen wy daarmee een gebouw waarin een gemeenschap haar godheid—die gedacht wordt daarin te wonen, of op zyn minst daarin tegenwoordig te zyn—vereert door cultische handelingen, om het even of de leden dier gemeenschap dat gezamenlyk doen of dat zy dat in hun naam laten doen door een priesterschap.

Deze omschryving is voor ons duidelyk en afdoend genoeg; zy geeft immers een klaar antwoord op die vraag: waarom bouwen de volken der aarde hun tempels?—Zy doen dat volgens de gegeven omschryving ten eerste omdat de god, c.q. het godsbeeld, een „huis” hebben moet, evengoed als de mensen zelf; ten tweede omdat men in of by dat huis ruimte moet hebben om de godsverering naar behoren te kunnen verrichten.

Toch zit er in dat antwoord een element dat allerminst recht doet aan de opvattingen van de primitieve en antieke volken. Of misschien juister gezegd: er ontbreekt een element aan, dat voor die volken van bijzonder gewicht is. Wy, moderne mensen, mogen ons bevredigd voelen

als wy het begrip „tempel” op pragmatische wyze van uit zyn doelstelling definiëren, — naar de maatstaf van het primitieve zowel als van het antieke denken gemeten, is zulk een definitie al heel uitwendig en oppervlakkig. Het *w e z e n* van de tempel is iets heel anders en veel méér dan het doel waarvoor hy wordt gebouwd. Dat wordt ons duidelyk wanneer wy zien welke gedachten en gevoelens de tempel by de genoemde volken wakker roept. Het is volstrekt onbegrypelyk hoe een gebouw dat zonder meer bestemd zou zyn tot de plaats van ontmoeting met de godheid en tot plaats van verering, byv. de gedachte kan oproepen dat het de hoogstgelegen plek op aarde is, of de navel der aarde, of de plaats van het paradys¹⁾; onbegrypelyk ook waarom men in dat gebouw een mikrokosmos ziet²⁾, of een vergaderplaats van alle levenskrachten van de stam³⁾. Hier zyn blykbaar geheel andere motieven werkzaam dan die van het gewyde doel.

Nu wyzen de juist genoemde gedachtenassociaties alle min of meer in één richting: naar iets dat boven de mens en zyn straksgenoemde doelstelling (die natuurlyk óók wel aanwezig is) uitgaat, en dat aan het heiligdom zyn *e i g e n l y k e* betekenis geeft. M.a.w. de tempel moet niet allereerst worden gezien als een plaats die de *m e n s e n* bestemd hebben voor hun godsverering, maar als een plaats waar *b o v e n*-menselyke macht werkzaam is. De tempel is primair een „heilige” plaats, en moet dus allereerst in het grotere verband van de heilige plaatsen worden beschouwd: de Jeruzalemse tempelberg, het heiligdom des hemels in Peking, het arabische *himá* (een stuk grond dat niet mag worden betreden of waar niets mag worden weggehaald), de *capitalis lucus* by de Romeinen, de donkere grotten, de geheimzinnige bronnen—die alle en nog meer vallen onder de categorie „heilige”, hoezeer zy onderling ook mogen verschillen.

I.—DE HEILIGE PLAATS.

Het is opvallend hoe in de meest uiteenlopende taalgroepen de woorden waarmee het begrip „heilig” wordt aangeduid, rechtstreeks teruggaan op of anders verwant zyn met verbaalstammen die de betekenis hebben van afzonderen, omgrenzen, bewaken, verbieden. Gewoonlyk haalt men hier al dadelyk het woord *tabu* aan⁴⁾, dat in verschillende polynesische dialecten de zin heeft van „speciaal genoemd”, „uitgezonderd”. „*Tabu* oder *Tabu* ist mit *tapa* „benennen” verwandt, und heisst

¹⁾ Voor het nabye Oosten heeft J. L. PALACHE deze ideeën behandeld in *Het heiligdom in de voorstelling der semiëtische volken* (Leiden, 1920), 77 v.v.; 139 v.v. Vgl. o.a. ook G. VAN DER LEEUW, *Phaenomenologie der Religion* (Tübingen, 1933), 369 v.v.; H. RUST, *Heilige Stätten* (in *Wissensch. u. Bildung*, nr. 284), Leipzig, 1933.

²⁾ DE LA SAUSSAYE, *Lehrbuch d. Religionsgesch.* II⁴, 236.

³⁾ N. ADRIANI; *Het animistisch heidendom als godsdienst* (Den Haag, 1919), 35 (= *Verzam. Geschriften* II, 283 v.v.).

⁴⁾ Zo ook VAN DER LEEUW, *Phaen.* 24.

das was besonders genannt, bezeichnet, vorgeschrieben, ausgenommen war. Andere Formen sind das verbum *tapui* „etwas heilig maken”, *tabui* „von etwas sich enthalten”¹⁾). Generalisatie heeft echter op dit punt vry veel misverstand gewekt; het is zeker niet juist om zonder meer aan te nemen dat het woord in kwestie in geheel Polynesië precies dezelfde inhoud heeft, noch ook dat het overal de negatieve kant van *mana* zou zyn. *Tabu* is een zeer veelduidig begrip dat lang niet steeds een religieuze inhoud heeft, en dan dus ook niet altyd met „heilig” in de zin van „verboden” mag worden weergegeven²⁾). Maar ook afgezien hiervan zyn er een aantal voorbeelden te noemen die sprekend genoeg zyn.

Het latynse *sanctus* is afgeleid van *sancire*. Voor dit verbum meende W. LINK³⁾ rechtstreeks de betekenis „omtuinen” te kunnen vaststellen; anderen hebben daaraan getwyfeld, maar in ieder geval zyn betekenissen als „onschendbaar maken”, „op straffe verbieden” volkomen zeker. Het latynse *templum* zowel als het griekse *temenos* gaan terug op de stam *temnein* „(af) snyden”.

Het bovengenoemde arab. *ḥimā* is afgeleid van *ḥamā* „ergens over waken”⁴⁾), dan ook: beschermen, ontoegankelyk maken. Een gewoon woord dat een heilig gebied aanduidt, is ook het arab. *ḥarām* van een stam die betekent: verbieden, verhinderen, afsluiten⁵⁾). De stam *kdš* die vooral in het hebreuws de notie van heiligheid in zich sluit, is nog steeds niet bevredigend verklaard, maar velen neigen ook hier tot een grondbetekenis die min of meer verwant is aan wat wy by de zo juist genoemde verba vonden. Zo S. MOWINCKEL⁶⁾ die van mening is dat *kdš* de notie van het gevaarlyke, vreesaanjagende, a f s t a n d - b e - p a l e d e in zich heeft.

Het gotische *weihs*, waarvan via het oudhoogduits ons „wyden”, heeft de betekenis van „voor een religieus doel afzonderen”, en heeft verwantschap met het oudindische *vinākti*: „scheiden”, „schiften”⁷⁾).

Het japanse *ya-shiro*, heiligdom, betekent letterlyk „huis-omheining” en is allereerst de aanduiding voor een heilig stuk land; de afscheiding die men er omheen maakt, heet *kami-gaki* „godenheining”⁸⁾).

In al de genoemde gebieden blykt het begrip heiligheid ten nauwste verbonden te zyn met de gedachte aan afgezonderd zyn, onderscheiden zyn van het overige land. Wie het heilige gebied betreedt, passeert een grens.

1) N. SÖDERBLOM, *Das Werden des Gottesglaubens* (Leipzig, 1916), 39 v.

2) F. R. LEHMANN, *Archiv. f. Religionswiss.* 34 (1937), 344.

3) *De vocis „sanctus” usu pagano*, Königsberg, 1910.

4) Zo NÖLDEKE, gecit. by W. ROBERTSON SMITH-STÜBE, *Die Religion der Semiten* (1899), 109, N. 160.

5) *ibid.*, N. 159.

6) *Norsk Theol. Tidsskr.* 1946, 186.

7) AL. WALDE, *Lat. etymol. Wörterbuch* (1910), 833.

8) SAUSSAYE, *Lehrb.* I⁴, 311.

Dat brengt ons tot de vraag: wie bepaalt dat het een of andere gebied heilig is? Natuurlyk zyn het de de m e n s e n die zulk een gebied afbakenen, om het even of dat gebeurt door er een werkelyke afscheiding omheen te maken, een haag of een muur, een ry stenen of een greppel, of dat men alleen een denkbeeldige grens trekt. Cromlechs zyn uit allerlei streken bekend, evenals zware tempelmuren waardoor het heiligdom werd omgeven; anderzyds begon de heiligheid byv. van een bos daar, waar de eerste bomen stonden, zodat een afpaling niet nodig was.

De vraag is daarmee echter nog maar voor de helft beantwoord. Er moet voor dat afpalen een a a n l e i d i n g bestaan. Waarom wordt juist diè plek, en niet een andere, als „heilig” afgescheiden van het overige land?—Men behoeft maar even een blik te werpen op de hoedanigheid van de plaatsen die onder de volken in eerste instantie als heilig gelden, om het antwoord te vinden. Het zyn in het algemeen die plaatsen, die om de een of andere reden indruk maken op de mens, die gevoelens wakker roepen van ontzag, „awe”, van een zekere beklemming¹). D.w.z. de heilige plaats wordt niet door de m e n s e n gekozen, op de manier waarop byv. in onze tijd een kerkbestuur een geschikt terrein zoekt voor de bouw van een nieuwe kerk, maar zy wordt gevonden, ontdekt. Zy dringt zichzelf op, zy maakt zich merkbaar, zy grypt de mens aan door haar natuurlyke gesteldheid. Het „andere”, het „heilige” openbaart zich daar. Het kan dan ook niet verwonderen dat wy veelal juist op plaatsen waaraan iets „unheimisch” is, een heilig gebied aantreffen. In dat unheimische ervaart men de „macht” van die plaats—de macht die op den duur wellicht (dat hangt van de omstandigheden af) tot een numen wordt of zelfs tot een god.

Een mooie illustratie hiervan biedt de heiligheid van het lacus Vadimônis (het tegenwoordige Laghetto di Bassano, ongeveer halverwege tussen Rome en Perugia), waarvan Plinius enige merkwaardige dingen vertelt. In dat meer bevinden zich nl. een paar dryvende eilandjes, die klaarblykelyk sterk op de verbeelding van de omwonende bevolking hebben gewerkt, zelfs nog in de keizertyd. De geheimzinnige beweging van die eilandjes was voor hen de openbaring van de „macht” van dat meer. Nu kristalliseert die ervaring van het unheimische zich op een zeker ogenblik in een uitdrukking die onder de omwonenden ontstaat: dat meer is „vadimôn”: het beweegt, het wandelt! Vadimôn is nl. volgens H. WAGENVOORT²) een nomen agentis van vadëre, met de betekenis van „de wandelaar”, „hy die op stap gaat”. Maar daarmee is meteen een beslissende schrede gedaan: het numen is van het meer afgesplitst en is tot zelfstandigheid gekomen. Op den duur wordt het appellatief tot

---

¹) Vgl. de sprekende voorbeelden die VAN DER LEEUW ontleende aan de romeinse litteratuur, *Phaen.* 370 v.

²) *Glotta* 26 (1937), 128.

een eigennaam, en het numen wordt een godheid; men gaat het meer noemen: lacus Vadimônis: het meer van (de god) Vadimôn¹).

Maar het behoeft niet altyd de natuurlyke gesteldheid van een plaats te zyn, die een aanwyzing geeft omtrent haar heiligheid. Het kan ook zyn dat zy die te danken heeft aan een of ander voorval dat schrik aanjaagt of ontzag inboezemt. In de emotionele sfeer van het primitieve denken, waarin alles „teken”, dus manifestatie van de „macht” wezen kan, kan een blikseminslag, een meteorsteen e.d., een aanwyzing zyn dat de betreffende plek heilig is²).

Ofwel de heiligheid van een plaats wordt ontdekt door een bizondere ervaring die men daar heeft gehad. Jakob overnacht op zyn vlucht voor Ezau's wraak in Lüz. De droom die hy daar heeft, doet hem zeggen: hoe ontzagwekkend is deze plaats. Dit is vast en zeker een Gods huis, dit is de poort van de hemel! En hy richt er een steen op en noemt die plaats Bêt-êl³).

Als Mozes met zyn kudde dwaalt op de hellingen van de Horeb, dan is dat voor hem nog een „gewone” berg. (Of deze vroeger ook reeds heilig was interesseert de schryver van het verhaal niet; „berg Gods” in vs. 1 is proleptisch gebruikt). Maar door het teken van de brandende braambos wordt het een heilige berg, d.w.z. door dat teken, gevolgd door Gods spreken, merkt Mozes dat hy op een heilige plek staat⁴).

Wanneer Abraham is aangekomen in Kanaän en zyn tenten heeft opgeslagen by Sichem, by de orakeleik, dan verschynt hem daar Jahve. In antwoord op die verschyning, op de plaats die hem daardoor was aangewezen, bouwt hy dan een altaar⁵). Als hy jaren later het bevel krygt om zyn zoon Izaäk te offeren, dan moet hy dat doen „op een van de bergen die God hem wyzen zal”⁶).

Het altaar dat David zal oprichten om verzoening te doen voor de zonde die hy bedreven heeft door het tellen van zyn volk, zal komen te staan op de dorsvloer van Arauna. Die plaats is „getekend” doordat de engel des doods daar tot staan komt; het is de profeet Gad, die David de opdracht komt brengen om juist daar het altaar te bouwen⁷).

Op de processieweg tussen Athene en Eleusis, waar de beroemde mysteriën werden gevierd, bevonden zich verschillende staties, heilige plaatsen, waar de stoet van deelnemers zich enige tyd ophield. Dat waren de plaatsen waar volgens de mythe Demeter zich zou hebben opgehouden op haar zwerftocht by het zoeken van haar dochter Kore, die door de handlangers van Pluto naar de Hades was gevoerd. Men

¹) Vgl. ook WAGENVOORT, *Imperium, studiën over het „Mana”-begrip in zede en taal der Romeinen*, Amsterdam, 1941, 77 v.

²) H. RUST, in R.G.G.² II, 1724.

³) Gen. 28 : 17 v.v.

⁴) Exod. 3.

⁵) Gen. 12 : 6 v.

⁶) Gen. 22 : 2.

⁷) II Sam. 24 : 16 v.v.

rustte by een bron, omdat de godin daar gerust had; by een vygeboom, omdat de godin de eerste vrucht, daarvan had aangeboden aan haar gastheer die haar, toen nog onbekend, onderdak had verschaft. Het heiligdom in Eleusis was daar gebouwd op uitdrukkelijke aanwyzing van Demeter zelf, nadat zy zich aan dien gastheer had bekend gemaakt¹). Het moge historisch zó zyn, dat oeroude gebruiken het aanzyn hebben gegeven aan de mythe (zoals dat zovaak het geval is)—t h e o l o - g i s c h is het zó, dat de mythe vooropgaat en als motief van de gebruiken geldt.

Deze voorbeelden mogen voldoende zyn. Al zyn het de m e n s e n, die het heilige gebied met een werkelyke of een denkbeeldige grens omgegeven, zy zyn het toch niet die het heilige gebied b e p a l e n. Dat gebeurt door andere machten, hetzy dat de plaats zichzelf als heilig aanwyst door de „macht” die in haar openbaar wordt, hetzy dat de godheid door een of ander teken haar alz zodanig aanwyst. Op grond van de o n t d e k t e of a a n g e w e z e n heiligheid beschouwen de mensen die plaats voortaan als afgezonderd van het overige land. Ze zullen haar als getabuëerd beschouwen, voor niemand toegankelyk, of haar slechts betreden met inachtneming van bepaalde riten, of haar gebruiken voor het doel, waarvoor zy uiteraard de aangewezen plaats is: om er hun altaar op te richten of er hun tempel te bouwen.

Nu zou men de vraag kunnen stellen of deze beschouwing wel iets anders is dan een theorie die op eenzydige wyze de feiten in een bepaald keurslyf tracht te persen. Immers er zyn tal van gevallen te noemen, waarin de plaats van het heiligdom helemaal niet aangewezen en bepaald is op de boven beschreven wyze. Er zou een hele reeks op te sommen zyn van tempels by de oude volken, die naar het schijnt gestaan hebben op een willekeurige plek, wellicht alleen maar bepaald door de nabyheid van een belangryk bevolkingscentrum. En by de primitieven is het ook thans nog niet anders: vele heiligdommen staan byv. midden in het dorp, dus midden in profaan terrein. Nog een ander sprekend voorbeeld: de vedische cultus in oud-India heeft geen tempels en kent zelfs geen vaste plaats waar het soma-offer, het grootste en heiligste van alle, moet worden gebracht²); voor elk offer wordt telkens weer opnieuw een plek uitgekozen en tot heilige plaats ingericht³).

Toch blykt dit alles by nadere bechouwing slechts schynbaar in tegenspraak met wat wy boven hebben gezegd. Wanneer men by primitieve en antieke volken zyn keuze heeft laten vallen op een bepaald stuk grond waar een heiligdom zal worden gebouwd, dan is dat altyd

---

¹) Vgl. O. KERN, *Die Religion der Griechen II* (Berlin, 1935), 182 v.v.; VAN DER LEEUW, *Goden en menschen in Hellas* (Haarlem, 1927), 29; L. SPEET, *Hymne aan Demeter*, Amsterdam, z.j. (griekse tekst met metrische vertaling).

²) H. OLDENBERG, *Die Religion des Veda* (Berlin, 1894) 304; SAUSSAYE, *Lehro*, ⁴I 95, II 51.

³) Vgl. B. FADDEGON, *Brahmanisme en Hindoeïsme*, in *Godsdiensten der Wereld II* (Amsterdam, 1948), 342, 346.

slechts een keuze onder voorbehoud die nadere bekrachtiging behoeft. Men kan deze zoeken door een beslissing van de geesten of van de god uit te lokken door byv. voedsel neer te leggen en te zien of zy 's nachts daarvan iets hebben gebruikt¹⁾, door een offerdier te laten lopen over het uitgekozen stuk en het altaar (het centrum van het heiligdom) dáár te bouwen waar het dier zich heeft neergelegd²⁾; door het aantal kreten van een bepaalde vogel te tellen, die men, gezeten op de uitgekozen plek, hoort³⁾; door het vragen van een orakel⁴⁾, enz. Ofwel een deskundige (priester, tovenaer, waarzegger) beslist krachtens zyn geheime kennis en door middel van meer of minder ingewikkelde manipulaties of de voor het bouwwerk bestemde plaats gunstig is of niet. Want elke plek grond heeft haar eigen „ligging”, is het snypunt van weer andere krachten-combinaties, die heilzaam of gevaarlyk kunnen zyn. Een welhaast klassieke uitdrukking heeft dit geloof gevonden in het chinese *feng-sjwei*, een ingewikkeld geomantisch systeem, dat niet alleen by de bouw van heilige plaatsen, maar by alle bouwwerken van enige belang werd toegepast tot in de moderne tyd toe⁵⁾.

Ook waar de mens en de plaats voor hun heiligdom kiezen, blyken zy zich dus wel degelyk afhankelyk te voelen van aanwyzingen van hogere machten. Zyzelf zyn het niet, die kiezen, maar zy laten zich leiden door de „gesteldheid” van het terrein (zoals deze blykt uit de onderzoekingen van de magiërs), of door de uitspraak der goden.

Uit het feit dat de heiligheid van een plaats zichzelf manifesteert of door divinatie kan worden gevonden, vloeit een belangryke consequentie voort: die heiligheid staat nu voor altyd vast.

De godsdienstgeschiedenis kent tal van voorbeelden van de merkwaardige taaigheid waarmee het geloof aan die heiligheid van een bepaalde plaats door de geslachten heen bewaard blyft. Dat geloof handhaaft zich menigmaal zelfs nietteenstaande de ingrypendste veranderingen en verschuivingen welke de historie met zich brengen kan: verovering, ondergang van volk en beschaving, uitsterving of verdryving van een religie uit het betrokken gebied, opkomen van nieuwe culturele en religieuze vormen. Met een variatie op de bekende wet uit de fysica over het behoud van energie, zou men hier kunnen spreken van het „behoud van heiligheid”. Een plaats die eenmaal heilig gebleken is, waardoor dan ook en op welke wyze dan ook, blyft heilig.

Een mooie illustratie daarvan vormen de lotgevallen van de tempelberg in Jeruzalem. Of deze berg van oudsher, d.w.z. reeds vóór de vestiging van Israëel in Kanaän als heilig is beschouwd, is by gebrek aan

¹⁾ Vgl. *Encyclopaedia of Religion and Ethics* VI, 109.

²⁾ Vgl. VAN DER LEEUW, *Phaen.* 377.

³⁾ Vgl. ADRIANI, *Anim. Heid.* 32 v.

⁴⁾ Vgl. M. JASTROW, *Religion Babylonians und Assyriens* (Giessen, 1912), II, 141 v.v.

((al betreft het hier niet met zoveel woorde, de plaatr v. d. tempel).

⁵⁾ Zie hiervoor E.R.E., V 883 v.v.

gegevens niet uit te maken. Er is een zekere waarschyndykheid dat dat het geval is geweest, gezien de ouderdom van de stad Jeruzalem, gelegen aan de zuidzyde van de latere tempelberg, en gezien ook het feit dat de bewoners van Kanaän hun goden by voorkeur vereerden op een „hoogte” in de nabyheid van hun steden. Maar de O.T. ische tradities zwygen hierover. Deze kennen de tempelberg als heilige plaats eerst vanaf David¹⁾ of vanaf Abraham²⁾.

Op deze plaats nu staan achtereenvolgens drie tempels: die van Salomo, die van Zerubbabel en die van Herodes (die geen nieuwbouw, maar een vergroting en verfraaiing van die tweede is). Na de verwoesting van de Herodiaanse tempel in 70 na Chr. ligt het terrein een poos verlaten, maar keizer Hadrianus laat er na de onderdrukking van de opstand van Barkochba (135), toen Jeruzalem voor de Joden verboden en tot een romeinse kolonie gemaakt werd onder de naam Aelia Capitolina, een heiligdom bouwen voor Jupiter Capitolinus³⁾.

Deze tempel schynt verwoest te zyn in de tyd van Constantyn de Grote. De bouw van christelyke kerken in Jeruzalem geschiedde begrypelykerwyze allereerst op die plaatsen, die door de traditie werden beschouwd als verbonden met het leven van Jezus (zo in de eerste plaats de heilige grafkerk). Maar in de 6e eeuw schynt Justinianus I grootse plannen te hebben gehad voor het bouwen van kerken op de tempelberg. Of de berichten van Procopius daarover betrouwbaar zyn, is de vraag⁴⁾, maar inderdaad moet er een kerk hebben gestaan boven de heilige rots die zich op het tempelplein bevindt.

In 638 veroveren de Moslims Jeruzalem. Volgens de overlevering zou kalief Omar na de overgave van de stad allereerst hebben gevraagd naar de plaats waar David placht te aanbidden. Als gewyde herinnering werd daar een bouwwerk boven geplaatst, dat in ongeveer 690 werd vervangen door de Qubbet eç-çachra, de rotskoepel⁵⁾, die er heden nog

¹⁾ II Sam. 24 : 18 (zie boven); I Kron. 21 : 22, Vgl. A. VAN SELMS, *I Kronieken*. Dat David naar de plaats waar hy vgl. II Sam. 24 het altaar wil bouwen, reeds eerder de ark zou hebben laten brengen (6 : 12) omdat hy deze wenste te plaatsen in een oud-heilig gebied (zo H. RUST, *Heil. Stätten* 89) geloof ik niet. Niet zozeer omdat nergens uit blykt dat de dorsvloer van Arauna in hoofdst. 24 reeds een heilige plaats is (het O.T. kent meer voorbeelden van elkaar niet dekkende tradities) als wel omdat er uitdrukkelyk sprake is van het brengen van de ark naar de stad Davids (6 : 10, 12, 16), de burcht, waar de tempelberg buiten viel.

²⁾ II Kron. 3 : 1 (dus eerst laat in de bronnen tot uiting komend), met duidelyk teruggrypen op Gen. 22. De plaats waar Salomo de tempel bouwt = de plaats die David was aangevezen = de plaats waar Abrahams zoon offeren moest = de berg Moria. Dit laatste staat in Gen. 22 echter niet; er wordt gezegd dat Abr. moet gaan naar 'èrèç hammōrijjā (vs. 2). Dat is niet „het land Moria”, zoals men gewoonlyk vertaalt (zo byv. ook G. HOLZINGER in de bekende vertaling van KAUTZSCH '1922, I, 45, noot a), maar „het land van de M.”. De naam van het land wordt na 'èrèç nooit van het lidwoord voorzien. Wat met Moria is bedoeld, blykt nergens uit; het is blykbaar niet de berg waarop het offer moet worden gebracht; dan ware ook de toevoeging „op een van de bergen die Ik u zeggen zal” overbodig. De latere traditie heeft er de berg M. van gemaakt en daarvoor de heiligheid van de tempelberg teruggeschoven tot Abraham's tyd.

³⁾ Vgl. H. RUST, *Heil. Stätten* 98.

⁴⁾ Vgl. HERZOG'S R.E.³, VIII, 690.

⁵⁾ P. BARNABÉ MEISTERMANN, *Guide de Terre Sainte* (Paris, 1923), 204.

staat, en bekend is onder de naam van de Omar-moskee. Deze laatste naam is niet juist. De koepel is noch door kalief Omar gebouwd, noch is het een moskee. Zyn juiste naam (Rotskoepel) dankt het gebouw aan het feit dat het staat boven de heilige rots, waarboven zich in de israëlietische tyd hetzy het brandofferaltaar, hetzy het Heilige der heiligen zou hebben bevonden¹⁾. De Aksa-moskee staat aan de zuidkant van het tempelplein, dus eveneens binnen het van ouds heilige gebied. Het gehele terrein draagt trouwens een naam, die het „afgezonderde” karakter ervan aanduidt; het is het *haram aš-šarif*. Over een periode van op zyn minst drieduizend jaar heeft de tempelberg zyn heilig karakter bewaard, terwyl hy gedurende die tyd vier religies als zodanig heeft gediend.

Een dergelyke traditie geldt in meer of minder sterke mate van vele andere plaatsen. Benares, de centrale heilige stad van het Hinduïsme was zeer waarschyndlyk reeds een heilige plaats vóór de komst der Ariërs in Voor-Indië; en deze namen de oude traditie over. Maar ook de Buddhisten beschouwden haar als heilig, omdat Buddha daar voor het eerst het „wiel van de leer” in beweging had gezet; en evenzeer de Jainisten, omdat daar de leraar geboren is die de Jainaleer voor deze wereldperiode verkondigd heeft²⁾.

De ka'ba in Mekka was een oud arabisch heiligdom voordat de Islam het overnam als zyn centrale heilige plaats³⁾.

Tal van christelyke kerken zyn in de 4e en volgende eeuwen in Rome gebouwd op de fundamenten van voorchristelyke tempels. Zo byv. de s. Sabina-kerk op de plaats van een Juno-heiligdom. De S. Maria in Ara Coeli-kerk dankt haar naam aan het altaar des hemels dat Augustus op de Capitolinus liet bouwen⁴⁾. Ook in noordelyker streken in Europa staat menige kerk op een plaats die in vroeger eeuwen heilig was byv. door de aanwezigheid van een Wodanseik⁵⁾.

In diezelfde lyn ligt het ook wanneer men in Babel, vooral in de latere tyd, by het restaureren van een vervallen tempel naarstig zocht naar de oude muren en in het byzonder ook naar de „grondsteen”. Het gerestaureerde heiligdom moest op dezelfde plaats en naar hetzelfde grondplan worden gebouwd als eertyds. Nabonaid, de laatste koning van Babel, vertelt in een inscriptie dat hy de zikkurat (tempeltoren) die ongeveer 16 eeuwen eerder door Urnammu, de koning van Ur, begonnen, en door diens opvolger voltooid was, herstelde „op de oude fundamenten”⁶⁾.—In vroeger eeuwen ging men niet altyd zo nauwgezet te werk. De jongste opgravingen in Eridu (een 15 K.M. ten Z. van het

¹⁾ H. SCHMIDT, *Der heilige Fels in Jerusalem* (Tübingen, 1933), die voor het laatste kiest.

²⁾ Vgl. artikel Benares in E.R.E. II. 465 v.v.

³⁾ J. WELLHAUSEN, *Reste arabischen Heidentums*, Berlin, 1897, 72 v.v.

⁴⁾ H. RUST, *Heil. Stätten* 118 geeft nog een reeks andere voorbeelden.

⁵⁾ Vgl. E.R.E. X, 52; XII, 237.

⁶⁾ I R. 68, nr.; vgl. R. W. ROGERS, *Cuneif. Parall. to the O.T.* (N.Y., 1912), 378; M. JASTROW, *Rel. Bab. u. Ass.*, II, 144 v.

oude Ur) hebben aangetoond dat de juist genoemde Urnammu, om ruimte te krygen voor de bouw van zyn tempeltoren, een terrein waar oude tempelfundamenten lagen, liet egaliseren en daarby deze fundamenten verwoestte. Maar hy bouwde zyn toren dan toch op *de zelfde* plek waar al eerder een heiligdom had gestaan. Ja, er kwam aan het licht dat Urnammu ten behoeve van zyn bouwerk de fundamenten van een *v y f t a l* boven elkaar liggende tempels opofferde. En onder de schamele resten daarvan werden de vrywel onbeschadigde grondvesten van twee nog oudere tempels aangetroffen, terwyl dááronder nog weer een puinlaag van zeker 10 M. dikte ligt, waarin mogelyk nòg oudere tempelresten zich bevinden¹⁾. Afgezien van de vraag of al deze elkaar opvolgende tempels hetzelfde grondplan hebben gehad, blykt uit deze vondsten toch wel zeer duidelyk de gewoonte om ze steeds op dezelfde (heilige) plaats te bouwen.

Het is geen wonder dat men, niet alleen in Babel, maar ook elders waar wy deze traditie aantreffen, zo taai heeft vastgehouden aan die bepaalde cultus op die bepaalde heilige plaats. Als de godheid haar heeft aangewezen, dan wil zy blykbaar dáár ook worden vereerd. Het zou dwaas en roekeloos zyn, die verering op een andere plaats te gaan brengen, waarvan men de „ligging” niet kent, en mogelykerwyze gevaarlyke reacties oproept. Op de heilige plaats weet de mens dat hy „bestaan” kan; immers de godheid zelf heeft hem getoond dat zy daar ontmoet worden wil, en kan. Maar wat dáár kan zonder gevaar, dat kan elders niet.

II.—WYDING.

Het begrip *g e w y d* heeft een breed raakvlak met het begrip *heilig*. Wy zagen dat boven reeds in verband met het gotische *weihs*: „voor een religieus doel afzonderen”. Beide begrippen schynen hier zelfs nagenoeg samen te vallen. Wat gewyd is, is ook heilig, afgezonderd van het profane. Het verschil tussen beide wordt evenwel direct duidelyk wanneer wy de stelling zouden willen omkeren: men kan *n i e t* zeggen: wat heilig is, is ook gewyd. Heiligheid immers kan er zyn zonder toedoen van mensen. Wy hebben boven kunnen vaststellen dat de heiligheid van een plaats zich *a a n* de mensen *m a n i f e s t e e r t*. Maar het gewyd-zyn van een plaats berust op een *d a d v a n d e m e n s e n*. Op grond van gebleken heiligheid kunnen zy die plaats *b e s t e m m e n* voor een bepaald doel, haar toewyden aan een of andere godheid. Zy kunnen haar—en dat interesseert ons hier thans het meest—bestemmen voor de bouw van een tempel.

In haar eenvoudigste vorm bestaat de wyding van zulk een plaats in de erkenning van haar heiligheid en in het accentueren daarvan door haar af te grenzen; het trekken van een kring of een vierkant, het graven

¹⁾ Vgl. Jaarbericht nr. 10 van *Ex Oriente Lux* (1945-'48), Leiden, 1948, 549 v.

van een greppel e.d.; zie boven. Toch komt in deze eenvoudige rite meteen al tot uiting dat wyding nog iets meer is dan afgrenzen. Het trekken van zulk een kring heeft magische betekenis: er worden boze invloeden door afgeweerd en het heilige wordt er binnen gebannen en vastgehouden¹⁾. Werd in oud-Italië een stad gebouwd, dan trok men met een ploeg een greppel rondom het uitgekozen (= het aangewezen) terrein; die greppel was de sacrale stadsgrens, het *pomerium*, dat de toekomstige stad voor onheil zou beschermen²⁾. By de A-Kamba (Oostafrika) loopt, wanneer er een nieuw dorp zal worden gesticht, de medicynman de geprojecteerde grens van het uitgekozen terrein (dat eerst door divinatie is vastgesteld) langs, terwyl hy het bloed van een geit sprenkelt³⁾. Soortgelyke riten vinden wy ook by de bouw van een heiligdom. Wanneer in Siam een buddhistische tempel wordt gebouwd, wordt de omtrek van het heiligdom aangegeven door een achttal merkstenen, die met heilig water worden besprenkeld, en vervolgens begraven langs de lynen van de toekomstige muren, om de boze geesten uit deze ruimte te weren⁴⁾.

Het gaat by dergelyke maatregelen evenwel niet (althans vaak niet) alleen om het weren van kwade invloeden; het gaat evenzeer om het concentreren van macht, die direct zegenryk zal werken, het gebouw hecht zal maken, en het geschikt zal maken voor zyn toekomstige functie. „Wyding” heeft zowel een negatieve, beschermende kant, als een positieve: het „laden” met macht⁵⁾. Dat komt o.a. tot uiting in het zgn. „bouwoffer” dat belangryk meer nuances heeft⁶⁾ dan men wel vaak heeft gemeend.

In het algemeen verstaat men daaronder gaven die gebracht worden by het oprichten van een gebouw, een poort, een muur, het bouwen van een brug, enz. Het behoeft dus geenzins te gaan om een heilig bouwwerk. Maar men moet er op verdacht zyn dat de zin van het offer een andere kan zyn, alnaar het een ander bouwwerk betreft, afgezien nog van het feit dat eenzelfde handeling in verschillend milieu ook een verschillende betekenis hebben kan. Soms wordt een dier geslacht by wyze van schadevergoeding, dus „verzoening”, van de (goddelyke) eigenaar van de plaats; in dit geval kan men nauwelyks van een bouwspreek, omdat er nauwelyks verband is tussen dat offer en het op te richten gebouw. Maar anders wordt het, wanneer het bloed van het offer wordt uitgegoten of gesprenkeld over de fundamenteën of in de bouwput⁷⁾; of wanneer men in de fundamenteën bepaalde voorwerpen begraaft, waaraan men afwerende of zegenbrengende macht toeschryft:

¹⁾ Vgl. art. Kreis in R.G.G.³ III, 1283.

²⁾ Vgl. L. DEUBNER, *Die Römer*, in SAUSSAYE, *Lehrb.* II⁴, 428.

³⁾ E.R.E. VI, 110.

⁴⁾ *ibid.*

⁵⁾ A. BERTHOLET, *s.v. Weihen*, R.G.G.³ V, 1784 v.

⁶⁾ Vgl. A. BERTHOLET, *Der Sinn des kultischen Opfers*, *Abh. Preuss. Akad.*, 1942; *Einzelaug.* S. 21; FR. PFISTER, art. *Bauopfer* in R.G.G.³ I, 814 v.

⁷⁾ Vgl. E.R.E., VI, 112.

de klauw van een of ander dier, brood en zout, pylen, een stenen byl, geldstukken, twygen van bepaalde planten, enz.¹⁾; of wanneer men het offer, hetzy dier of mens, levend in de fundamenten begraaft of inmet-selt²⁾. Dan is er een onmiddellyk verband tussen het begravene en het gebouw: het begravene deelt zyn machtigheid mee aan het gebouw, beschermt het, maakt het duurzaam. De voorwerpen die begraven worden, fungeren automatisch als talismans; de levende offers worden tot beschermgeesten. Dat geldt zowel van het paard, of ook wel het lam, dat onder het germaanse heiligdom (en later onder de kerk) begraven werd, maar ook van de mensen met wie men zo deed. By de bouw of het herstellen van een stadspoort in Bangkok werden drie mannen die eerst terdege werden onthaald (verzoening van het offer!), in de kuil gelegd waarin straks de deurpost zou worden neergelaten. De hofdignitarissen kwamen hen begroeten, de koning kwam hun formeel opdragen de toegang goed te bewaken en te waarschuwen wanneer er gevaar dreigde. Dan werden de touwen losgemaakt waaraan de deurpost boven de kuil hing, en het zware gevaarte daalde op hen neer en verpletterde hen³⁾. In tal van kloosterlegenden komt nog dezelfde gedachte tot uiting. Van St. Rumuald van Ravenna⁴⁾ wordt verhaald dat zyn volgelingen hem begeerden te doden en in hun klooster te begraven, opdat zy hem steeds als schutspatroom by zich zouden hebben. De zusters van het klooster te Cill Eochaille (Ierland) zouden aan St. Senan, de stichter ervan, gevraagd hebben dat hy een van zyn lagere monniken op die plaats zou laten begraven „opdat zyn relieken ons mogen beschermen”, welk verzoek zou zyn toegestaan⁵⁾.

Om het even of dergelyke legenden in allen dele geloofwaardig zyn of niet, zy laten duidelyk zien de realistische opvatting die achter het „bouwoffer” lag, ook nog in de christelyke Middeleeuwen. Een klooster, een kerk was niet slechts een „gewyde” plaats o m d a t daar eventueel een heilige begraven lag, maar d o o r d a t die heilige (een „machtig” man!) daar begraven lag. De relikwie deelt macht, leven, duurzaamheid, heiligheid aan het gebouw mee. Eenzelfde betrekking is er ook tussen relikwie en altaar. Van de 4e eeuw af wordt het steeds meer gebruik in Rome, om op de sterfdagen der martelaren de eucharistie te vieren bij hun graven. Dat had enerzyds ten gevolge dat op of by deze graven altaren werden gebouwd (die op den duur dan ook niet meer in de vorm van een tafel, maar in die van een sarcofaag werden gebouwd); anderzyds ontstond hierdoor het gebruik de altaren *alleen* boven relieken te bouwen, en werden talryke relieken uit Rome naar allerlei kerken in andere landen gezonden om daar te worden herbegraven onder het

---

¹⁾ Zie o.a. A. BECKER, *Pfälzer Volkskunde* (Bonn, 1925), 116, 131.

²⁾ Vgl. J. LIPPERT, *Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch* (Berlin, 1882), 457 v.v.

³⁾ J. G. FRAZER, *Taboo* (Londen, 1911), 90.

⁴⁾ Zie over hem HERZOG's R.E.³ III, 683 v.v.

⁵⁾ E.R.E., VI, 115.

altaar. En allengs verleende de relikwie de wyding aan het altaar, en deelde daaraan haar heiligheid mee¹⁾.

Naast de wydingsriten welke plaats vinden by de fundering van het gebouw, staan die welke worden voltrokken wanneer het werk voltooid is. Een principiëel verschil tussen beide is er niet; ze hebben dezelfde bedoeling. Zoals in het eerste geval de plaats geschikt gemaakt wordt voor de bestemming die er aan wordt gegeven, zo wordt in het tweede geval het gebouw toegerust opdat het zyn bestemming zal kunnen dienen. Het wordt „geladen” opdat het contact met het heilige daar zonder gevaar zal kunnen plaats vinden en heilzaam zal kunnen verlopen.

Reeds de plechtige in-gebruik-neming op zichzelf kan „wyding” zyn, zonder dat er nog andere ritën worden voltrokken. Door eenvoudig voor de eerste maal de heilige handelingen uit te voeren, die voortaan in de tempel zullen plaats hebben, wordt het gebouw aan zyn bestemming gegeven. Die eerste maal is een „sacramentele” handeling, een nieuw begin, een nieuwe schepping, waarop alle volgende zullen teruggrypen, en waardoor zy worden geautoriseerd. Het eerste offer dat op het altaar wordt gebracht, „wydt” de tempel als de plaats waar voortaan geofferd worden kan en mag. Zo hebben de oude Grieken het gevoeld, wanneer zy naast verschillende termen waarin de gedachte van „afzondering” tot uitdrukking kwam, ook de term *kainizein*, *enkainizein*: „nieuw maken” gebruikten voor de inwyding van een heiligdom²⁾.

Wyding als eenvoudige in-gebruik-neming kennen wy als protestanten nog by de inwyding van een nieuwe kerk. De reformatische kerken, met hun sobere eredienst, zien terecht het centrale moment daarin dat de nieuwe Bybel op de nieuwe kansel voor de eerste maal geopend wordt (eventueel voorafgegaan door het neerleggen van dien Bybel op de lessenaar), voor de eerste Schriftlezing, gevolgd door de eerste prediking. Elke gedachte aan een bijzondere toerusting van het gebouw is allang verdwenen. Met en aan het kerkgebouw als zodanig gebeurt er niets. De „wyding” is hier geworden tot een plechtige handeling, die „slechts” zinnebeeldige betekenis heeft, welke zy dankt aan het feit dat het „Woord” centraal is, en dat de kerk niet anders is dan een ruimte waarin het Woord verkondigd wordt.

Daarentegen is de wyding van een Rooms-Katholieke kerk inderdaad een „wyding”, een consecratie, die realiter aan het gebouw iets „doet”, er iets aan toevoegt dat er tevoren niet was. Het wordt eerst een „Godshuis” in de daar gangbare zin van het woord door het voltrekken van bepaalde ritën. En daarby komen de beide kanten tot uiting die

¹⁾ HERZOG'S R.E.³, I, 393, 571; H. RUST, *Heil. Stätten*, 117.

²⁾ Ook in het Oude Oosten werd de (stichting en) inwyding van een nieuwe (of gerestaureerde) tempel opgevat als een nieuwe schepping; hier echter als een herhaling van de wereldschepping, vgl. b.v. tekst in A. UNGNAD, *Die Religion der Babylonier und Assyrer* (Jena, 1921), 299 (en 54 v.).

wy reeds eerder vonden: zowel het negatieve als het positieve. Aan de ene kant het exorcisme, waarby het sprenkelen van wywater onder het uitspreken van bepaalde teksten en het zingen van toepasselyke liederen een belangryke rol speelt: het gebouwd word gezuiverd van boze invloeden. Aan de andere kant o.a. het aftekenen van een kruis in de vorm van een griekse *chi* op de vloer van de kerk en later ook op het altaar dat afzonderlyk word geconsacreerd (door zalving): kerk en altaar word op deze wyze aan Christus toegewyd en zo „geheiligd”¹⁾.

Gelyk in zoveel andere, heeft de R.K. kerk ook in dit opzicht oeroude religieuze tradities bewaard (zie beneden). Deze wyding is allerminst alleen maar symbool; de handeling *z e l f* bewerkstelliging. Zy is dan ook iets anders en iets meer dan een plechtig in-gebruik-nemen (al vormt dit, althans wat het altaar betref, wel een onderdeel van de wyding; het slot van de gehele plechtigheid is dan ook het opdragen van de *missa dedicationis*: het geven van het altaar aan zyn bestemming); de gemeente is hierby niet teenwoordig; de „gewone” dienste (d.w.z. het eigenlyke in-gebruik-nemen) kunnen eerst een aanvang nemen nadat het gebouwd na de wyding is schoongemaakt.

Wy treffen dergelyke wydingsrite reeds aan in de oudheid. De babylonische bezweringspriester, die in alle mogelyke situasies te hulp geroepen word om de demonen te verjagen of boze invloeden te neutraliseren, trad ook op by de inwyding van gebouwen²⁾ om met zyn „bezweringswater, het „reine water” uit Eridu, de plaats te reinigen. En zo goed als elders heeft het woord „reinigen” hier naast de negatieve betekenis, die het onder ons alleen bewaard heeft, ook de positieve van „laden”, voorzien van macht, heiligen.

Het O.T. geeft ons enige voorbeelden n.a.v. de inwyding van de tabernakel. Deze zelf moet, evenals het altaar met toebehoren, en het koperen wasvat, word gewyd (*kdš*, Pi.) d.m.v. zalving; wanneer dit gebeur is, dan is zy een heilig iets (*kodeš*) geworden³⁾. Elders word naast het verbum *kdš* de term *hātā*’ (Pi.) gebruik⁴⁾, „ontzondigen”; het altaar word aan een „Entprofanisierungsprozess”⁵⁾ onderworpen, waardoor het uit de gewone sfeer waaruit het voortgekomen is (krachtens het materiaal waaruit het is gemaakt, de bewerking die het heeft ondergaan, de aanraking door ongewyde mensenhante), word overgeplaatst in de sfeer van het heilige, opdat het voortaan dienen kan als intermediair in het verkeer tussen God en het volk. Natuurlyk hebben in het O.T. deze begrippe en gebruikte hun vulling gekregen (althans *m e d e* gekregen) van uit het besef van de heiligheid van Israëls God. Men mag ze niet zonder meer geheel op één lyn stellen met die welke elders

¹⁾ Een overzicht van de consecratie in de R.K. Kerk vindte men in E.R.E. IV, 60 v.v.

²⁾ Vgl. B. MEISSNER, *Babylonien und Assyrien II* (Heidelberg, 1925) 65; JASTROW, *Rel. Bab. u. Ass.* I, 473.

³⁾ Exod. 40 : 9.

⁴⁾ Exod. 29 : 36.

⁵⁾ G. BEER, *Exodus* (in *Handb. z. A. T. EISSFELDT*), Tübingen, 1939, 146.

in het Oude Oosten worden aangetroffen, waar zy grotendeels, zo niegeheel, magisch bepaald zyn. Maar ook in het O.T. is op de a c h t e r t g r o n d nog duidelyk de by alle primitieve en antieke volken levende voorstelling merkbaar van wyding d.m.v. een heilige vloeistof als bloed, of olie of water, die „macht” verlenen aan het te wyden voorwerp¹⁾.

Een bizonder duidelyk voorbeeld daarvan levert de latynse terminologie. Ik bedoel het gebruik van de woorden *augustus* en *consecratus* (*sacratus, sacer*). Beide termen komen herhaaldelyk in elkaars gezelschap voor, en dan wel inzonderheid van tempels, altaren en tempelgereedschappen²⁾. Ze blyken zo ongeveer hetzelfde te betekenen; men kan ze beide globaal vertalen met: geheiligd, gewyd. Maar het is duidelyk dat de g r o n d-betekenis van deze zo verschillende woorden ook voor elk een andere moet zyn. *Augustus* is afgeleid van *augēre*, „vermeerderen”; wordt een tempel dus *augustus* genoemd, dan betekent dat dat hy „vermeerderd” is, „van vermeerdering voorzien”³⁾. *Consecratus* daarentegen gaat veeleer in de richting van „getabuëerd”, „onttrokken aan het profane gebruik”. Nu zijn er twee uitlatingen van Suetonius en Servius, van wie de een *augustus* verklaart als *augurato consecratus* en de ander als *augurio consecratus*⁴⁾, in beide gevallen dus: gewyd, geheiligd d o o r h e t v e r m e e r d e r e n. De wyding bestaat blijkbaar in een handeling waardoor aan het gebouw iets wordt toegevoegd. Op de vraag wie er dan iets toevoegt geeft de bekende regel van Ovidius⁵⁾ antwoord: *Sancta vocant augusta patres, augusta vocantur templa sacerdotum rite dicata manu*: de hand van de priester maakt de tempel tot een *augustum*. En de rite waaraan hier alleen maar kan worden gedacht⁶⁾ is het *postem tenere*, het vasthouden van de deurpost, waardoor het „mana” van de pontifex overgedragen werd op het gebouw, dat daardoor werd „vermeerderd”, „geladen”, en zo werd toegerust met de eigenschappen die het nodig had om „heiligheid” te kunnen zyn. Inwydingsriten zyn *auguria*: ritens die niet alleen dienen om de tempel in gebruik te nemen, maar die in de eerste plaats hem pas tot tempel m a k e n door hem een macht te verlenen welke profane gebouwen niet bezitten.

Dat is nodig omdat de tempel de plaats is waar het heilige voortaan „wonen” zal, en waar het regelmatig verkeer van de mensen met het heilige plaats zal hebben. Het anders-zyn van het heilige, waardoor het steeds ook een gevaarlyke, verterende kant heeft, maakt het nodig dat niet alleen de mensen zich aan bepaalde ritens onderwerpen, zovaak ze ermee in aanraking komen, maar dat ook het gebouw waar de heilige

---

¹⁾ Een ander voorbeeld van een verbum met zeer concrete zin, dat gebruikt wordt voor het begrip inwijden is *hnc*: I Kon. 8 : 63 e.a., verwant met een Arab. stam die aanduidt: het bestrijken van het gehemelte (van een pasgeboren kind) met dadelsap, een oude initiatierite. Vgl. J. WELLHAUSEN, *Reste*, 173.

²⁾ H. WAGENVOORT, *Imperium* 15.

³⁾ *ibid.* 14.

⁴⁾ *ibid.* 16.

⁵⁾ *Fasti* I, 609.

⁶⁾ Vlg. WAGENVOORT, t.a.p. 17 v.

cultus plaats heeft, „er tegen moet kunnen”, het heilige moet kunnen „verdragen”. Daarvoor dient de wyding. En geheel daarmee in overeenstemming is het ook dat, wanneer een heiligdom door een of andere oorzaak is ontheiligd, d.w.z. in letterlyken zin zyn heiligheid is kwytgeraakt, het weer opnieuw moet worden gewyd en in zyn heilige staat hersteld¹).

H. W. OBBINK.

Utrecht, 16 Mei 1949.
